

Blik in de
ovenschaft van
steenfabriek de
Bosscherwaarden

Opkomst en ondergang van de Utrechtse steenfabricage

Sinds enkele jaren valt een toenemende belangstelling te constateren voor ons industrieel verleden. Dit blijkt niet alleen uit de stroom van publikaties over dit onderwerp, ook groeit het aantal industrieel-archeologische verenigingen en is 1996 uitgeroepen tot het Jaar van het Industrieel Erfgoed. Tegelijkertijd kunnen we echter constateren dat de tastbare herinneringen aan dit verleden in snel tempo verdwijnen. Zo is in Utrecht de uit 1905 daterende elektriciteitscentrale aan de Nicolaas Beetsstraat, een van de laatste karakteristieke overblijfselen uit de beginperiode van de Nederlandse elektriciteitsvoorziening en daarmee van nationaal belang, zojuist tot de grond toe afgebroken. De restanten van de eens

Zicht op het oven-
gebouw van
steenfabriek de
Bosscherwaarden

Jean-Paul Corten

bloeiende textielnijverheid in Veenendaal hebben moeten wijken voor stadsvernieuwing. Ook de wolfabriek Hollandia, de laatste herinnering aan deze periode, wordt met sloop bedreigd. Hetzelfde geldt voor de Utrechtse steenfabricage, lange tijd een van de belangrijkste economische activiteiten in de provincie.

Vrijwel niets herinnert nog aan deze bedrijvigheid, die werd gekenmerkt door zware en ongeschoolde arbeid, waarbij op grote schaal vrouwen en kinderen werden ingezet. Een verhaal van armoede, van slechte woon- en leefomstandigheden, van geïsoleerde arbeidersgemeenschappen met een eigen subcultuur lijkt hiermee in de vergetelheid te raken. Steenfabriek de Bosscherwaarden in Wijk bij Duurstede, die met zijn ringoven de overgang markeert van een ambachtelijke naar een industriële productiewijze, staat op de nominatie om te worden gesloopt. Als laatst overgebleven ringoven in de provincie Utrecht en langs de noordelijke Rijnsoever - op de restanten van een ovenschaft bij Wageningen na -, vertegenwoordigt hij evenwel een grote zeldzaamheidswaarde.

In Utrecht was de steenfabricage steeds langs de waterwegen gevestigd en heeft zich in de loop van de tijd in zuidelijke richting verplaatst. Al in de middeleeuwen kwamen steenbakkerijen voor langs de Vecht en de Oude Rijn. Het laatste gebied groeide in de 17e en

18e eeuw zelfs uit tot het centrum van de Nederlandse steenfabricage. Een grote concentratie van steenfabrieken bevond zich in de omgeving van Woerden (toen nog Zuid-Holland). Na de kanalisatie van de Hollandse IJssel, omstreeks 1860, werden steenfabrieken opgericht in plaatsen als Montfoort en IJsselstein. De groei van de steenfabricage die in deze tijd plaatsvond, hing samen met een toename van de bouwactiviteiten. De bouw van nieuwe openbare werken, en de verbetering van waterstaatswerken genereerden een grote vraag naar bakstenen. In de steden zorgde de bevolkingsgroei voor een grote behoefte aan bakstenen voor de bouw van nieuwe huizen. Ook de wijziging van de vestingwet in 1874 mag hierbij niet onvermeld blijven. Deze zorgde ervoor dat het Ministerie van Oorlog een grote opdrachtgever werd, die op grote schaal vestingen liet bouwen en fortificaties uitvoeren. In dezelfde tijd concentreerde de steenindustrie zich in het gebied van de grote rivieren. Hier beschikten de steenfabrieken over grote hoeveelheden klei van een goede kwaliteit. Bovendien beschikten zij over goede transportmogelijkheden over de inmiddels genormaliseerde rivieren. In Utrecht kwamen nieuwe steenfabrieken op langs de Lek en Neder Rijn, in plaatsen als Wijk bij Duurstede, Elst en Rhenen. Na de eeuwwisseling verdwenen veel steenfabrieken langs de Oude Rijn, omdat de kleivelden daar uitgeput raakten. Langs de Vecht nam het belang van de steenfabricage af omdat de modernisering die zich in deze branche voerde niet werd gevolgd. Langs de IJssel werden de nieuwe ontwik-

kelingen wel gevolgd en verschenen moderne ring- en vlamovens. Toch kon ook hier de steenfabricage zich niet handhaven door de concurrentie van de fabrieken langs de grote rivieren, die gunstiger waren gesitueerd voor de aan- en afvoer van grondstoffen en eindprodukten. Het centrum van de Utrechtse steenfabricage kwam zodoende in de jaren '50 van deze eeuw langs de Lek en Neder Rijn te liggen.

Steenfabriek de Bosscherwaarden was één van deze fabrieken. Hier was in 1923 een ringoven gebouwd en voorzien van een circa 40 meter hoge schoorsteen. In de jaren '50 is de houten dakconstructie vervangen door een golfplaten dak op metalen spanten. Het karakteristieke aanzien van de steenoven is daarmee aangetast. De imposante oven met zijn hoge schoorsteen, die een evenwichtige aanvulling vormt op het horizontale rivierenlandschap, is echter nog steeds aanwezig. Tijdens de sanering van de Nederlandse steenfabricage in het begin van de jaren '90, die werd ingegeven door een grote overproduktie, is de Bosscherwaarden gesloten. In dezelfde tijd sloot een aantal andere steenfabrieken de poorten, zodat er in de provincie nu nog maar één steenfabriek in bedrijf is. Het merendeel van de overbodig geworden steenfabrieken is inmiddels afgebroken. De Bosscherwaarden lijkt hetzelfde lot beschoren.

**-Romeins Utrecht.
-De Romeinse rijksgrens tussen
Moezel en Noordzeekust.**

Maar liefst twee boeken waarin het Romeinse verleden van Utrecht aan bod komt. In het eerstgenoemde boek geeft M. Montforts een beknopt maar goed overzicht van wat er bekend is over de Romeinen in en rond Utrecht. Ze behandelt het landschap, het *castellum* onder het Domplein en de bewoningsspooren rond de Boterstraat-Buurkerk en rond het Pieterskerkhof. Daarna volgen hoofdstukken over de bewoners zelf: de soldaten en de burgers, met onder andere aandacht voor de uitrusting en het dagelijks leven. Tenslotte beschrijft ze de nederzettingen rond Utrecht als Vechten en De Meern en de zichtbare restanten van dit Romeinse verleden, zowel in het 'veld' als in de musea.

Wie daarna wil weten hoe de Romeinse aanwezigheid in Utrecht en omgeving zich verhiel ten opzichte van de andere door de Romeinen gebouwde forten, kan uitstekend in het tweede boek terecht. Na een inleiding over de grensverdediging worden alle *castella* tussen Remagen en de Noordzeekust (met een uitstapje langs de Lippe) door een aantal experts behandeld. Provinciaal archeoloog Saskia van Dockum neemt hierbij het rivierengebied met daaronder Utrecht voor haar rekening (Montforts schrijft overigens dat 10% van het Utrechtse *castellum* is opgegraven, waar Van Dockum het op 5% houdt; een verschil over een toch simpel gegeven dat vaker in de literatuur opduikt). Duidelijke kaartjes en plattegronden en literatuurlijstjes complementeren dit boek. (BHG)

M.J.G.Th. Montforts, *Romeins Utrecht*. Matrijs, Utrecht 1995, 71 p., ill., prijs f24,95, ISBN 90-5345-039-4.

Tilman Bechert en Willem J.H. Willems, *De Romeinse rijksgrens tussen Moezel en Noordzeekust*. Matrijs, Utrecht 1995, 120 p., ill., prijs f45,-, ISBN 90-5345-073-4.

De kerk van Herlulf als middelpunt van het oude dorp Houten

De onlangs overleden kenner van het gebied rond de Kromme Rijn, Leen de Keijzer, concentreert zich in dit boek op de kerk van Houten, gebouwd op een terrein dat in de vijfde eeuw voor Chr. al werd bewoond. In het eerste deel bespreekt hij de resultaten van het archeologische onderzoek en wat er verder over het ex- en interieur van de kerk bekend is (onder andere een grote duivenzolder en een koor dat na de reformatie als paardestal en turfhok is gebruikt). In het tweede deel volgen enkele elementen uit de kerkgeschiedenis van Houten, zoals de beide broederschappen en de bezigheden van de koster als doodgraver. Het is jammer dat over het religieuze leven blijkbaar niet veel meer te vinden was. Een lijst met de predikanten van Houten en twee bestekken uit 1678 besluiten het boek. (BHG)

L.M.J. de Keijzer, *De kerk van Herlulf als middelpunt van het oude dorp Houten*. Uitgave van de Historische Kring Tussen Rijn en Lek, Houten 1995, 96 p., ill., prijs f19,50, ISBN 90-6746-015-X.